

УДК 343.224.1

Олександр Нелін,

доктор юридичних наук,

доцент Київського університету туризму, економіки і права

РОЛЬ ІНСТИТУТУ НОТАРІАТУ В СТАНОВЛЕННІ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ*

У статті досліджено основні теоретико-методологічні підходи до визначення ролі інституту нотаріату при розробці і реалізації концепції ювенальної юстиції в Україні. Ключові слова: ювенальна юстиція, захист прав неповнолітніх, нотаріус, інститут системи захисту прав дитини, концепція ювенальної юстиції.

Із прийняттям Конституції України 28.06.1996 р. відбулася переорієнтація суспільних відносин на охорону і захист прав громадян, побудову демократичної правової держави, що зумовлює необхідність дослідження та аналізу на належному науковому рівні основних підходів до визначення, осмислення та реалізації інституту системи захисту прав дитини в Україні. Значною мірою цьому сприяло те, що, ставши суб'єктом міжнародного права, Україна повинна зробити все можливе, щоб бути рівноправним членом світової спільноти. Одним із кроків у цьому напрямі є приведення норм національного законодавства у відповідність до норм міжнародного права про права та свободи дитини та реформування української судової системи щодо неповнолітніх, що впливає з міжнародних правових норм.

Світовою громадськістю визнано, що такими міжнародними стандартами у галузі прав дитини є Декларація прав дитини (1959), Конвенція ООН про права дитини (1989), Мінімальні стандартні правила ООН щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила) (1985), Керівні принципи ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх (1990), Всесвітня Декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей (1990).

Декларацією прав дитини проголошено, що батьки, місцева влада, національні уряди, шляхом законодавчих та інших заходів, повинні забезпечити дітям щасливе дитинство і користування для їхнього власного блага та блага суспільства

правилами і свободами, передбаченими Декларацією. Отже, забезпечення та дотримання прав дітей — необхідність і потреба не лише сучасного етапу розвитку української держави, а й майбутнього нашої держави.

Тема даного дослідження актуалізується тим, що в українській історично-правовій літературі проблеми ювенальної юстиції не стали, поки що, предметом самостійного, комплексного, науково-теоретичного дослідження.

Підґрунтям для розроблення теми дослідження стали праці російських учених: В. Абрамова, О. Зубарєвої, Е. Єгорова, П. Люблинського, Є. Тарасової, Е. Мельника, М. Хромова, С. Черчаги, В. Максимова, а також вітчизняних учених Е. Мельникова, Н. Крестовської, В. Романюка та ін. Однак залишаються певні прогалини у дослідженні становлення ювенальної юстиції в Україні, що доводить її актуальність та значимість для сучасної держави.

Метою цієї статті є переосмислення теоретичних і методологічних засад, світоглядних основ досліджень становлення ювенальної юстиції в країнах Західної Європи, Російській Федерації, при розробці і реалізації концепції ювенальної юстиції в Україні.

Ювенальна юстиція (лат. juvenalis — юнацький, від juvenis — юнак; лат. justitia — справедливість, правосуддя) — спеціалізована система правосуддя щодо неповнолітніх. Вона є важливим інститутом системи захисту прав дитини. В її основі — доктрина «parens patriae», згідно з якою держава відповідає за неповно-

* Рекомендовано до друку кафедрою нотаріального і конституційного права Київського університету туризму, економіки і права.

літніх, захищаючи їх від небезпечної поведінки чи шкідливого оточення. Цей підхід ґрунтується на положеннях:

— підлітки за своїм розвитком ще не здатні адекватно усвідомлювати свої вчинки і нести за них повну відповідальність;

— підлітки перебувають у такому віці, коли їх можна перевиховати, чим запобігти повторним правопорушенням.

Поштовхом до утворення ювенальної юстиції стало надзвичайне зростання дитячої злочинності в кінці XIX—на початку XX ст., коли в більшості країн Європи стала масовою дитяча бездоглядність.

Перший у світі ювенальний суд був утворений у 1899 р. у США (м. Чикаго). Надалі спеціалізовані дитячі суди створювалися в Канаді (1908), Німеччині (1907), Італії (1908), Франції (1914), Японії (1923) тощо [1].

У Російській імперії суд у справах неповнолітніх почав роботу в 1910 р. Він мав такі ознаки:

— розгляд справ стосовно неповнолітніх здійснювався одноособово мировим суддею;

— судді обиралися з-поміж населення судового округу;

— фахова підготовка судді передбачала знання дитячої психології (перевага надавалася лікарям і педагогам);

— конфіденційність судового розгляду;

— відсутність форм обвинувального акта;

— спрощене судочинство;

— зазвичай як захід впливу застосовувався попечительський нагляд;

— рішення судів у справах неповнолітніх можна було оскаржити в особливому відділенні з'їзду мирових суддів [2].

За часів СРСР радянська влада відмовилася від ювенальної юстиції, остаточно ліквідація якої припадає на 1935 р., коли постановою ЦВК і РНК СРСР «Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх» знизили вік кримінальної відповідальності для правопорушників до 12 років.

У незалежній Україні відбувається кардинальна зміна ідеології правової системи, соціального призначення права, оновлення єдності та структурного взаємозв'язку норм та інститутів, що утворюють будь-яку систему галузі. Тим більше це стосується ювенальної юстиції у цілому.

Зазначимо, що прискоренню формування системи національного законодав-

ства в галузі охорони прав дитини, безумовно, сприяла Конвенція ООН про права дитини, яка набула чинності в Україні 27.09.1991 р. і положення якої є базовими для розвитку законодавства про охорону прав дитини. В Україні тривалий час велися дискусії про необхідність розроблення та прийняття окремого закону про права дитини, яка завершилася прийняттям Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. Цей Закон забезпечує права дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист і всебічний розвиток.

Комплекс особистих і майнових прав дитини закріплено Сімейним кодексом України. Проте ці права є певною мірою специфічними, оскільки їх здійснення забезпечується конкретно визначеними законом особами — батьками.

Окремо зазначимо, що питання кримінальної відповідальності неповнолітніх, захист прав дитини, яка вчинила протиправне діяння, ґрунтується на нормах національного законодавства, але з урахуванням міжнародних стандартів у галузі здійснення правосуддя щодо неповнолітніх. Це, передусім, Кримінальний кодекс України (окремий розділ 15 — Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх), Кримінальний процесуальний кодекс України (глава 38 — Кримінальне провадження щодо неповнолітніх), Закон України «Про органи і служби у справах неповнолітніх», та Концепція про реформування кримінальної юстиції від 08.04.2008 р. [3].

Серед міжнародних актів слід назвати Мінімальні стандартні правила ООН щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила), Керівні принципи ООН щодо попередження злочинності серед неповнолітніх, Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі.

Отже, можна з упевненістю стверджувати, що в Україні сформована правова база для здійснення заходів щодо охорони дитинства. Інша справа, що, незважаючи на достатньо широку нормативну базу, дотримання прав дитини в Україні ще не досягло того рівня, щоб можна було заспокоїтися.

На думку Генерального прокурора України В. П. Пшонки, яку ми поділяємо, існуюча в Україні системна роз'єднаність діючих державних інститутів, що займаються проблемами неповнолітніх, не дозволяє досягти позитивних резуль-

татів у зниженні рівня злочинності серед зазначеної категорії осіб. Подолання такого стану речей нам бачиться в об'єднанні зусиль різних державних органів та структур, а також громадських організацій в єдиному векторі цілісної системи ювенальної юстиції.

Однак, оскільки на сьогоднішній день в Україні відсутня нормативно-правова, матеріально-технічна й організаційно-кадрова база для ефективної реалізації моделі ювенальної юстиції, то створення відповідної системи, яка існує в багатьох країнах вже понад 100 років, неможливе без урахування існуючого світового досвіду в цій сфері.

Система ювенальної юстиції тієї чи іншої країни є унікальним комплексом концепцій і форм (схем) діяльності, який визначається особливостями історії і правової системи держави [4]. У науковій юридичній літературі вирізняють англо-американську, континентальну модель ювенальної юстиції [5], а також окремо виділяють скандинавську модель [6].

Вивчення європейського досвіду організації кримінального судочинства неповнолітніх свідчить про те, що поряд з істотними розбіжностями системи ювенальної юстиції країн Європи вони мають спільні риси та особливості:

— ювенальна юстиція організаційно оформлена у вигляді або автономної гілки судової системи, або самостійного (спеціалізованого) підрозділу загального суду;

— ювенальна юстиція спрямована на забезпечення, охорону й захист прав, свобод та законних інтересів дитини, відновлення її статусу, де засобами є виховний, реінтегрований вплив на повнолітнього, що відрізняє даний вид провадження від звичайного кримінального судочинства;

— діяльність у цій галузі заснована на міжнародних стандартах захисту прав дитини, що знаходить свій прояв у нормативному, організаційному, кадровому та методологічному забезпеченні судочинства стосовно дітей.

Доцільно зауважити, що у країнах Західної Європи при створенні спеціалізованих судів досить чітко окреслились два варіанти:

— автономний суд для неповнолітніх, що не пов'язаний із загальним судом (Бельгія, Франція, Нідерланди, Польща);

— загальний суд, який наділений правом розглядати справи щодо неповнолітніх (Німеччина, Швейцарія).

У Російській Федерації система юве-

нальної юстиції — це сукупність державних органів, органів місцевого самоврядування державних установ, посадових осіб, неурядових некомерційних організацій, які вчиняють на основі законів дії, спрямовані на реалізацію та забезпечення прав, свобод і законних інтересів неповнолітніх [7].

Міжнародно-правовий аналіз існуючих моделей ювенальної юстиції країн Західної Європи дозволяє стверджувати, що єдиної моделі спеціального судочинства стосовно неповнолітніх не існує. Система ювенальної юстиції тієї чи іншої країни є унікальним комплексом концепцій і форм організацій діяльності, обумовленої особливостями історії і правової системи.

Аналіз досвіду реалізації системи ювенальної юстиції європейських країн свідчить, що в жодній з них нотаріус не здійснює в якості одного із елементів ювенальної юстиції. У той же час, Закон України «Про нотаріат» гарантує захист прав та охоронюваних законом інтересів громадян і організацій при вчиненні нотаріальних дій, в т. ч. неповнолітніх.

Пошуки власної дослідницької парадигми дали можливість сучасним російським вченим А. Н. Губенку, С. П. Гришаєву висвітлити роль нотаріату щодо захисту та охорони майнових прав неповнолітніх. На думку А. Н. Губенка, найбільші складнощі у теорії і на практиці викликають проблеми правового забезпечення здійснення майнових прав неповнолітніми, видачі доручення від імені неповнолітніх, не позбавлених батьківської опіки [8]. Важливу роль, вважає С. П. Гришаєв, нотаріат відіграє у процесі необхідного юридичного супроводу угод щодо житлових приміщень, захисту прав неповнолітніх при вчиненні угод з нерухомістю [9].

Свою частку у дослідження ролі інституту нотаріату в становленні ювенальної юстиції внесли також зарубіжні науковці О. Ю. Піджаков, І. М. Лежаннікова. Вони підтримують концепцію українських дослідників, що нотаріуса необхідно включити до системи ювенальної юстиції [10].

Зазначимо, що в латинській системі нотаріату нотаріус наділений правом представляти в суді права і законні інтереси громадян, в т. ч. неповнолітніх.

Автор пропонує започаткувати в Україні цей досвід і включити нотаріуса до системи органів та установ ювенальної юстиції і законодавчо закріпити в Законі України «Про ювенальну юстицію». Крім

того, законодавець не повинен проігнорувати інститут нотаріату при розробці і реалізації концепції ювенальної юстиції в Україні.

Автор водночас зазначає, що становлення ювенальної юстиції не може зводитися лише до поняття ювенальних судів, оскільки система ювенальної юстиції значно ширша і включає в себе сукупність органів, які опікуються проблемами неповнолітніх.

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можемо формулювати такі **висновки**.

1. Подальше вдосконалення кримінального судочинства неповнолітніх в Україні має базуватись на загальних формах та

методах, що апробовані у світовій практиці, але мати власні особливості. При створенні вітчизняної моделі ювенальної юстиції впровадження закордонного досвіду необхідно здійснювати з урахуванням особливостей історії і правової системи України.

2. Подолання негативних явищ у сфері забезпечення та охорони прав дитини — процес складний, але не безнадійний. І наявністю лише належної законодавчої бази ці проблеми не вирішити.

3. Законодавець не повинен проігнорувати інститут нотаріату при розробці і реалізації концепції ювенальної юстиції в Україні.

ПРИМІТКИ

1. Прилуцький С. В. Ювенальна юстиція / С. В. Прилуцький // Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) [та ін.]. — К. : Укр. енцикл., 1998. — 2004. — Т. 6. : Т—Я. — С. 463.

2. Там само. — С. 463.

3. Концепція про реформування кримінальної юстиції : затверджена Указом Президента України від 08.04.2008 р. // Офіційний вісник України. — 2008. — № 27. — Ст. 838.

4. Ювенальна юстиція і ювенальні суди в українському судочинстві : посіб. для тренінгів. — К. : Кобза, 2003. — Кн. 1. — С. 94.

5. Ювенальна юстиція : навч. посіб. / за ред. Н. М. Крестовської. — О. : ОЮІХНУВС, 2006. — С. 65.

6. Ювенальна юстиція і ювенальні суди в українському судочинстві : посіб. для тренінгів. — К. : Кобза, 2005. — Кн. 11. — С. 7.

7. Черчага С. В. Становление ювенальной юстиции : вопросы гражданского-процессуального законодательства Российской Федерации (опыт Ростовской области) / С. В. Черчага // Вопросы ювенальной юстиции. — 2008. — № 2. — С. 10—11.

8. Губенко А. Н. Проблемы правового регулирования выдачи доверенности от имени несовершеннолетних, не лишенных родительского попечения / А. Н. Губенко // Современное право. — 2009. — № 10. — С. 103—108.

9. Гришаев С. П. Ипотека на современном этапе. Комментарий законодательства / С. П. Гришаев // СПС «Консультант-Плюс». — 2009.

10. Пиджаков А. Ю. Роль нотариуса в защите законных прав несовершеннолетних / А. Ю. Пиджаков, И. М. Леженникова // Нотариус. — 2009. — № 6. — С. 10—12.

Нелин Александр. Роль института нотариата в становлении ювенальной юстиции в Украине.

В статье исследованы основные теоретико-методологические подходы к определению роли института нотариата при разработке и реализации концепции ювенальной юстиции в Украине.

Ключевые слова: ювенальная юстиция, защита прав несовершеннолетних, нотариус, институт системы защиты прав ребенка, концепция ювенальной юстиции.

Nelin Alexander. The role of notarial institution in formation of juvenile justice in Ukraine.

In the article the author examines some basic theoretical and methodological approaches to determining the role of notarial institution in development and application of the concept of juvenile justice in Ukraine.

Key words: juvenile justice, protection of minors' rights, notary public, institution of child's right protection system, concept of juvenile justice.